

پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی

سال پنجم، شماره پیاپی ۱۴، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۳/۹

صص ۶۷-۸۶

آسیب‌شناسی تجربی خدمت نظام‌وظیفه از منظر سربازان دارای مدرک تحصیلات تکمیلی

سیدمحمد رضا سیدی، دانشجوی دکتری سیاستگذاری عمومی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، ایران

سیدحسین سیدی، دانشجوی دکتری تحقیق در عملیات، دانشگاه علامه طباطبائی تهران، ایران

سیاوش صلواتیان، استادیار، دانشکده ارتباطات و رسانه، دانشگاه صدا و سیما تهران، ایران*

چکیده

اتباع ذکور ایرانی، بر اساس قانون خدمت وظیفه عمومی با پدیده‌ای به نام سربازی مواجه هستند. سربازی، به‌طور کلی به دو بخش دوره آموزشی و دوره خدمت در یگان، تقسیم می‌شود که هر دوره، دارای پیامدهای جسمی و روانی و نیز پیامدهای اجتماعی برای سربازان است. هدف پژوهش حاضر، مطالعه عمیق و دقیق پدیده سربازی برای آسیب‌شناسی تجربی آن از منظر سربازان دارای تحصیلات تکمیلی است. در این پژوهش از روش پدیدارشناسی برای رسیدن به هدف استفاده شد. بدین منظور، از بین سربازان مشغول به خدمتی که دارای تحصیلات تکمیلی هستند به روش نمونه‌گیری هدفمند، افرادی، انتخاب شدند و با روش مصاحبه عمیق با ایشان مصاحبه گردید. در مجموع، داده‌های پژوهش پس از ۱۲ مصاحبه به اشباع رسید. این مصاحبه‌ها شامل ۸ مصاحبه با سربازان دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۴ مصاحبه با سربازان دارای مدرک دکتری تخصصی است. برای تحلیل اطلاعات از رویکرد تجزیه و تحلیل درون‌مایه‌ای و منمن استفاده شد که حاصل آن ۱۱ درون‌مایه اصلی و ۱۶ درون‌مایه فرعی از مسائل مختلف سربازی است. درون‌مایه‌های اصلی یازده‌گانه شامل حکمرانی تعریف سستی قدرت در نیروهای نظامی، وابستگی مستقیم قوای نظامی به حکومت، تقابل با برنامه‌ریزی و آینده‌نگری، انتظار طولانی و از دست دادن فرصت‌ها، تغییر قوانین و برنامه‌ریزی، ضعف در برنامه‌ریزی کلان، بستر ظهور ناهنجاری‌های رفتاری، ضعف در رعایت شأن سرباز، مسائل اجتماعی، عدم تعریف جنگ نرم و احساس رهاشدگی و آزادی است.

کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی تجربی، سرباز، سربازی، تحصیلات تکمیلی، خدمت نظام‌وظیفه، پدیدارشناسی

مقدمه و بیان مسأله

بر اساس قانون خدمت وظیفه عمومی^۱، دوره خدمت نظام وظیفه یا سربازی برای هر فرد مذکر، تکلیفی قانونی است. در ماده ۱ این قانون آمده است: «دفاع از استقلال و تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی ایران و جان و مال و ناموس مردم، وظیفه دینی و ملی هر فرد ایرانی است و در اجرای این وظیفه، کلیه اتباع ذکور دولت جمهوری اسلامی ایران، مکلف به انجام خدمت وظیفه عمومی برابر مقررات این قانون هستند و هیچ فرد مشمول خدمت وظیفه عمومی را جز در موارد مصرحه در این قانون نمی‌توان از خدمت، معاف کرد» (قربانی، ۱۳۷۱، ص ۲۲۷).

در کشورهای مختلف، خدمت سربازی اجباری با شرایط متفاوتی از نظر زمان و نوع وظیفه وجود دارد؛ مثلاً در فنلاند، جوانانی که از سلامتی کافی بهره‌مندند در سن نوزده تا بیست و یک سالگی به مدت ۶ تا ۱۲ ماه باید در دوره‌های خدمت نظامی یا خدمت مدنی شرکت کنند (Lindstrom et al., 1927: 2009). بسیاری از مردان هلندی نیز در حدود سن هجده سالگی، وارد خدمت نظامی اجباری می‌شوند و باید در آسایشگاه‌های نظامی، زندگی و از نظم و انضباط خاصی، پیروی کنند (Bullinga, 1984: 275).

خدمت سربازی، رویداد انتقالی مهمی است که در زمینه‌های مختلف زندگی فرد، اثر می‌گذارد (MacLean & Elder, 2007). قرار گرفتن در چنین شرایطی غالباً با فشار و نگرانی، توأم است و می‌تواند در عملکرد و سلامت روانی افراد، اثر بگذارد (فارسی و همکاران، ۱۳۸۵). همچنین، سربازان با مشکلات مختلفی مواجه می‌شوند که از آن‌ها می‌توان به جدایی از خانواده و نظام‌های حمایتی، جدایی از دوستان، انضباط زیاد و اجباری و تغییر تغذیه و برنامه خواب اشاره کرد (فتحی‌آشتیانی و سجاده‌چی، ۱۳۸۴). در واقع، خدمت سربازی با تغییر شرایطی همراه است که نیاز به تغییر رفتار را ایجاد می‌کند (پنجه‌بند و همکاران، ۱۳۸۶)؛ زیرا سربازان از مناطق

مختلف، با فرهنگ‌های مختلف و خانواده‌های مختلف در اماکن نظامی، دور هم جمع می‌شوند و مرحله جدیدی از زندگی و مسؤولیت‌پذیری را آغاز می‌کنند (آقاپور و مصری، ۱۳۹۰).

از سوی دیگر، نیروی انسانی، جزء سرمایه‌های اصلی و بی‌بدیل جوامع است که بقا و تداوم جامعه به وجود آن بستگی دارد. دنیای متغیر امروز ایجاب می‌کند که جوامع با تدوین برنامه مناسب، نسبت به ارتقای کارایی و بهره‌وری و در نهایت کیفیت زندگی نیروی انسانی خود، اقدام کنند (آقاپور و مصری، ۱۳۹۰).

در سال‌های اخیر، خدمت سربازی - هم از نظر اجتماعی و هم از نظر امنیتی و دفاعی - موضوع مهمی در سطح جامعه و نهادهای حکومتی است. از سویی با توجه به تهدیدات امنیتی، وجود نیروهای نظامی آماده، ضروری است و از سوی دیگر، شرایط اجتماعی و اقتصادی ایجاب می‌کند که جوانان به دنبال حضور سریع‌تر در جامعه هستند و تمایل کمتری به سربازی نشان دهند.

ادراک، فرایندی است که افراد طی آن، پنداشت‌ها و برداشت‌های خود را از محیط، تنظیم و تفسیر می‌کنند و به آن‌ها معنا می‌دهند و اگرچه ادراک می‌تواند با واقعیت عینی، متفاوت است اما رفتار به نوع ادراک، بستگی دارد (ابروانی و خدابخشی، ۱۳۸۱: ۱۰). در حالی که خدمت سربازی، رویداد انتقالی مهمی است که در زمینه‌های مختلف زندگی فرد، اثر می‌گذارد تحقیقات کمی درباره تجربه سربازان و نوع ادراک آن‌ها از آن و نگرش آن‌ها به این دوره از زندگی‌شان شده است و آنچه هست بیشتر در زمینه مسائل جسمی و روانی سربازان است. در واقع، از آن‌جا که یکی از اهداف کشور از تقنین خدمت نظام وظیفه، تأمین امنیت پایدار است به نظر می‌رسد سربازی فعلی به منزله مسأله‌ای اجتماعی، آسیب‌هایی دارد که باید در بافت مدیریت کلان اجتماعی به آن‌ها توجه شود. مسأله اجتماعی، وضعیتی است که به نظر تعدادی از افراد جامعه، مایه سختی تلقی می‌شود و شامل موقعیت عینی

^۱ مصوب ۱۳۶۳/۰۷/۲۹ مجلس شورای اسلامی

فتحی‌آشتیانی و سجاده‌چی (۱۳۸۴) با ارزیابی روان‌شناختی سربازان در یک واحد نظامی نشان داده‌اند که ۱۶ درصد آن‌ها در علائم روان‌شناختی، دارای مشکلاتی هستند که در این بین، مشکلات سربازان متأهل بیشتر از مجردان است.

فارسی و همکاران (۱۳۸۵) با بررسی ۳۰۱ سرباز، ۱۷۴ نفر از آنان را مشکوک به اختلالات روانی، اعلام می‌کنند. حیدری و اشرافی (۱۳۹۰) سازگاری رفتاری سربازان و عوامل مؤثر در آن را بررسی نموده‌اند.

دانش‌فرد و ذاکری (۱۳۹۰) به بررسی اثر دوره آموزشی در مهارت‌های شخصیتی سربازان پرداخته‌اند. شی^۱ (۱۹۹۴) به بررسی مشکلات روانی سربازان می‌پردازد.

هلمکامپ^۲ (۱۹۹۵) خودکشی را سومین عامل مرگ‌ومیر در نظامیان آمریکا معرفی می‌کند که در سربازان عادی، بیشترین خودکشی در ۱۲ ماه اول دوره اتفاق افتاده است. جیانگ^۳ و همکاران (۱۹۹۹) درباره اقدام به خودکشی، در تحقیقی بر ۱۵۰۳۹۵ نفر از سربازان، متوجه شده‌اند که ۱۵۵ نفر از آنان طی دوره سربازی، اقدام به خودکشی کرده‌اند.

در ایران نیز فتحی‌آشتیانی و اسلامی (۱۳۸۰)، انیسی و همکاران (۱۳۸۴ و ۱۳۸۵)، متینی صدر و همکاران (۱۳۸۸) و نوری و همکاران (۱۳۹۱) درباره عوامل روانی مؤثر در افکار خودکشی و اقدام به خودکشی در سربازان تحقیقاتی را انجام داده‌اند.

سحر^۴ و کارل^۵ (۱۹۹۱) در تحقیق خود نشان داده‌اند که مصرف سیگار در ۱۴ هفته اول سربازی به میزان ۵۰ درصد افزایش داشته است که علت اصلی آن، فشارهای روانی این دوره است.

و یا تفسیر ذهنی از وضعیت اجتماعی است (گولد و کولب، ۱۳۸۴: ۷۷۴). به عبارت صحیح‌تر می‌توان با بررسی این پدیده اجتماعی از دید سربازان به شناخت ادراک آنان از مسائل ذی‌ربط پرداخت و با تلاش برای رفع این مسائل در مسیر افزایش امنیت پایدار، گام برداشت.

با عنایت به ارتقای سطح سواد دانشگاهی جامعه و به تبع، از آن‌جا که گروه مؤثری از سربازان را افراد دارای تحصیلات تکمیلی تشکیل می‌دهند درک صحیح ماهیت سربازی با توجه به تجربه‌ای که ایشان از دوره سربازی دارند اهمیت زیادی دارد زیرا مسائل و مشکلات آن‌ها از دید خودشان، شناخته و برنامه‌ریزی برای رفع آن، ممکن می‌شود. علاوه بر این، اهمیت بررسی تجربه این دسته از افراد از خدمت سربازی تا حدودی از شرایط ویژه ایشان ناشی می‌شود. اغلب این افراد حداقل با ۲۴ سال سن (دارندگان مدرک کارشناسی‌ارشد) یا ۲۸ سال سن (دارندگان مدرک دکتری) وارد این دوره می‌شوند و بنا به افزایش سن و سطح سواد با موضوعاتی مانند اشتغال، ازدواج، همسر و فرزند و استقلال اقتصادی مواجه هستند. ضمناً اگر بپذیریم که اغلب این افراد، مدیران آینده کشور هستند بررسی تجربه ایشان، اهمیت بیشتری می‌یابد.

مرور پیشینه پژوهش

پژوهش‌های سابق درباره دوره سربازی، اغلب در دو زمینه خاص هستند: الف- بررسی مسائل جسمی سربازان و ب- بررسی مسائل روحی و روانی ایشان و تبعات آن شامل بررسی دلایل خودکشی، مصرف سیگار، مواد مخدر و مشروبات الکلی در بین ایشان.

حیدری و همکاران (۱۳۸۸) تغییرات در تناسب هوازی و تحمل عضلانی سربازان ارتش ایران را در طول دوره آموزشی سربازی بررسی کرده‌اند.

قربانی و همکاران (۱۳۸۸) در بررسی بیماری‌های جسمی، شیوع سیفلیس را در سربازان بررسی کرده‌اند.

¹ Schei

² Helmkamp

³ Jiang

⁴ Sahar

⁵ Carel

دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۵) زیرا افراد، واقعیت‌های اجتماعی را با ذهن خود و با تعبیر و تفسیرهایشان به طرز خاصی، تجربه و درک می‌کنند (دانایی فرد و الوانی، ۱۳۸۸: ۲۶۱). پژوهش کیفی، نوعی شیوه ذهنی است که برای توصیف تجربیات زندگی و معنا بخشیدن به آن‌ها به کار می‌رود (Malterud, 2001). با توجه به عنوان و هدف پژوهش و از آن‌جا که پژوهش کیفی، روش مناسبی برای توصیف تجارب زندگی و معنابخشی به آن‌ها است (پرویزی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۴ و هوسرل، ۱۳۸۶: ۱۷) پژوهش حاضر به صورت کیفی، اجرا و از آن‌جا که هدف پژوهش، درک تجارب شرکت‌کنندگان است از روش پدیدارشناسی استفاده شد (اسماعیلی و امیدی، ۱۳۹۱). در رویکرد پدیدارشناسی، محقق می‌تواند مفهوم پدیده‌ها را همان‌طور که تجربه می‌شود درک کند (Polit-Hira & Beck, 2006:8). این رویکرد بر تجارب افراد، تأکید می‌کند و محقق می‌تواند با استفاده از این رویکرد به درک عمیق‌تر یا معنادار تجربه انسانی دست یابد (Van Manen, 1990: 135). در واقع، برای درک صحیح و دقیق تجربه سربازان دارای تحصیلات تکمیلی از سربازی و توجه به جنبه‌های مغفول آن و همچنین، ایجاد تناسب بین موضوع و روش - که هر دو ماهیتی کیفی دارند- از روش‌شناسی کیفی پدیدارشناسی استفاده شده است.

در پژوهش حاضر از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد تا افرادی انتخاب شوند که شرایط مناسبی برای ارائه اطلاعات مورد نظر داشته‌اند. تمام افراد منتخب دارای مدرک تحصیلات تکمیلی هستند و مصاحبه‌ها تا زمانی که پژوهشگران به کفایت نظری رسیدند ادامه یافت. کفایت نظری تحقیق بدین صورت است که در مصاحبه دهم، نکته جدیدی در گفته‌های مصاحبه‌شدگان به دست نیامد اما پژوهشگران برای اطمینان از اشباع نظری تا مصاحبه دوازدهم پیش رفتند و سپس مصاحبه‌ها را متوقف کردند. از این ۱۲ نفر، ۴ سرباز دارای مدرک دکتری و ۸ سرباز دارای مدرک کارشناسی‌ارشد هستند. پژوهش حاضر در زمانی اجرا شد که نویسنده اول پس از اخذ مدرک کارشناسی‌ارشد در دوران خدمت سربازی

پژوهش دگراندا^۱ و دیگران (1998) نیز حاکی از مصرف سیگار در بیش از ۵۳ درصد سربازان است که استرس‌های روانی این دوره از عوامل مهم گرایش به آن است.

محتشم امیری و دیگران (۱۳۸۴) الگوی مصرف سیگار در سربازان نیروهای نظامی و انتظامی استان گیلان را تبیین نموده‌اند.

بخش طرح و قوانین معاونت نیروی انسانی ستاد فرماندهی کل سپاه در دهمین مجمع سراسری فرماندهان سپاه در شهریور ۱۳۷۶، طی نظرسنجی‌ای از ۱۳۴ نفر از فرماندهان و مسئولان سپاه، عمده‌ترین مشکلات سربازان را در مراحل مختلف خدمت، بررسی کرده است. نتیجه این نظرسنجی، وضعیت نامطلوب امکانات رفاهی در مراکز آموزشی، نامناسب بودن برخوردهای پایوران آموزشی با سربازان و استفاده بیش از ظرفیت از پادگان‌ها به منزله مهم‌ترین مشکلات سربازان بوده است (فرهی و همکاران، ۱۳۸۸).

نظری‌زاده و همکاران (۱۳۹۰) به آینده‌پژوهی خدمت سربازی در ایران با رویکرد روندهای کلان در افق پانزده‌ساله پرداخته‌اند. در این تحقیق، سندهای جهانی مؤثر در سربازی در ایران بررسی شده و بر اساس یافته‌های آن، سربازی حداقل تا ۱۵ سال دیگر در ایران وجود خواهد داشت.

آن‌چه از پیشینه پژوهش مشهود است تحقیقی برای فهم ذهنیت‌های سربازان، فهم دوره سربازی و مسائل این دوره از نظر سربازان نشده است. تحقیقات موجود برای شناخت عوامل روانی نیز با روش‌های کمی انجام شده‌اند که برای شناخت ذهنیت‌های افراد، ناکارآمد است.

روش پژوهش

از آن‌جا که شناخت عواطف، احساسات، دیدگاه‌ها و ارزش‌های انسانی با روش‌های کمی پژوهش که گرایش به جزء‌گرایی و عینیت‌گرایی دارند مشکل است در این موارد از روش‌های پژوهش کیفی استفاده می‌شود (Van Manen, 1987) و

¹ de Granda

افراد، بر اساس طول خدمت سربازی، سابقه کاری و پژوهشی‌شان انتخاب شدند. از سوی دیگر، سعی شد با ارائه کامل یافته‌ها، قابلیت انتقال یافته‌ها به محیط‌های دیگر تحقق یابد. همچنین برای دستیابی به قابلیت اعتماد، استادان و خبرگان ذی‌ربط، مراحل پژوهش را بازنگری کردند و محققان با آن‌ها درباره نتایج به توافق رسیدند. قابلیت تأیید نیز از طریق مرور و بازبینی‌های دقیق و چندین باره یافته‌های این مطالعه حاصل شده است به نحوی که سایر پژوهشگران بتوانند قادر به درک فرآیندهای موجود در سربازی، مشکلات موجود و دستیابی به نتایج مشابه هستند.

یافته‌ها

برای ارائه یافته‌ها، تجارب سربازان دارای تحصیلات تکمیلی به چهار بخش الف- فراگیر، ب- پیش از خدمت، ج- دوره خدمت و د- پایان خدمت تقسیم شده است که یافته‌ها ذیل آن‌ها ارائه می‌شود. پدیدارشناسی، فلسفه‌ای است که به بررسی ماهیت یا ذات پدیده‌ها می‌پردازد (محمدپور، ۱۳۸۹: ۴۰۰) هدف آن، توصیف پدیدارها در زمان و مکان است (نوالی، ۱۳۸۰) و یکی از فرض‌های بنیادین آن، این است که ذات یا ذات‌هایی برای تجربه‌های مشترک وجود دارد (محمدپور، ۱۳۸۹: ۴۰۳). محمدپور (۱۳۸۹: ۴۱۸) در تبیین تحلیل پدیدارشناختی، هشت گام را برمی‌شمارد که دومین آن‌ها، خوشه‌بندی و طبقه‌بندی داده‌ها است. در واقع، ذات‌ها، واحدهای بنیادی فهم مشترک مشارکت‌کنندگان هستند که برای فهم بهتر پدیده باید آن‌ها را خوشه‌بندی و طبقه‌بندی نمود لذا از آن‌جا که مقولات پدیده سربازی تقریباً در سه مرحله زمانی شکل می‌گیرند و مقولات این سه نیز نسبتاً مستقل هستند - در کنار تجارب فراگیر که عمومی‌اند- تجارب ایشان به چهار بخش یادشده تقسیم شد.

به سر می‌برد و در بستر پدیده قرار داشت فلذا موقعیت مناسبی برای کاربرد روش پیش‌گفته و درک تجارب مصاحبه‌شدگان و اپوخته شدن داشت.

ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه عمیق است تا به شرکت‌کنندگان اجازه داده شود آزادانه به توصیف تجربه خود بپردازند. کلیه مکالمات، ضبط و سپس پیاده شد. در طول مصاحبه‌ها به پیام‌های غیرکلامی مصاحبه‌شدگان نیز توجه می‌شد.

در این تحقیق، تحلیل داده‌ها با رویکرد «تحلیل درون‌مایه‌ای» و منمن صورت گرفته است که شامل مجموعه فعالیت‌هایی برای استخراج ابعاد درون‌مایه‌ای است. و منمن، برای استخراج درون‌مایه‌ها از متن، سه رویکرد کل‌نگر، انتخابی و جزءنگر را پیشنهاد کرده است (Van Mannen, 2006: 36). در این پژوهش پس از مکتوب کردن هر مصاحبه، کل متن بارها خوانده شد و برداشتی کلی از آن به صورت بیانیه‌ای توصیفی نوشته شد (رویکرد کل‌نگر)؛ سپس به تک تک جمله‌های متن یا دسته‌هایی از آن‌ها توجه و دقت شد که جمله یا گروه جملات چه چیزی را درباره پدیده یا تجربه مربوط به آن توصیف می‌کند؟ (رویکرد جزءنگر)؛ و در پایان، پس از چندین بار خواندن متن، بیاناتی که به نظر می‌رسید می‌تواند در روشن کردن پدیده، کاربرد داشته است انتخاب گردید (رویکرد انتخابی). این بیانات ذیل درون‌مایه‌های اصلی و فرعی در ادامه مقاله آمده است. محقق در هنگام گزارش نویسی^۵ همان‌طور که روش پژوهش الزام می‌کند- دائماً میان داده‌ها و تفسیر در نوسان است. علاوه بر این، برای تحلیل متن مصاحبه‌ها از فنون کدگذاری روش تحلیل مضمون نیز استفاده شد.

در این مطالعه، برای اعتبار و اعتمادبخشی به داده‌ها از قابلیت اعتبار، انتقال‌پذیری، قابلیت اعتماد و قابلیت تأیید استفاده شد (Lincoln and Guba, 1985: 94). به‌منظور رعایت قابلیت اعتبار پژوهش سعی شد افرادی وارد مطالعه شوند که تجربه‌ای غنی درباره خدمت نظام وظیفه داشته‌اند؛ از این رو،

مجموعه عواملی که در ادامه بدان‌ها پرداخته می‌شود نشان‌دهنده نبود این نگاه کلان‌نگر برنامه‌ریز ناشی از حکمرانی تعریف سنتی قدرت در نیروهای نظامی است. محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی سیاسی:

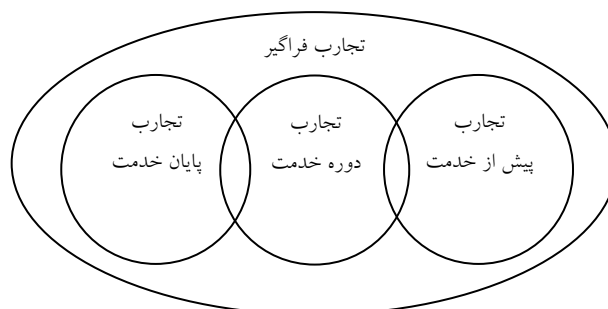
«یکی از عوامل [مؤثر در] دوره سربازی این است که وقتی شاخص‌های نظامی را می‌گویند تعداد سربازان کشور، عامل بازدارنده است مثلاً این کشور، سه میلیون نظامی دارد؛ در حالی که مثلاً دو میلیون و هفتصد هزار نفرشان سربازند؛ این یعنی همان تعریف سنتی از قدرت و اقتدار».

قوای نظامی، آینه حکومت

در اغلب حکومت‌های دنیا، مأموریت قوای نظامی، حفظ تمامیت ارضی، دفاع از کشور و مردم در برابر دشمن و مهم‌تر از آن‌ها، حفظ نظام حاکم است. علاوه بر این، وابستگی این نیروها به بالاترین مقام حکومت‌ها، کارکرد این قوا را به شمشیر دولبه‌ای بدل می‌کند که در صورت اقدام درست، موجب تقویت بنیان‌های نظام و در صورت اقدام نادرست، تهدیدی برای آن خواهد بود. قوای نظامی جمهوری اسلامی ایران نیز فارغ از این حکم نیستند. سربازی که وارد قوای نظامی می‌شود آن‌ها را نماینده و به عبارت بهتر و صحیح‌تر، مأمور نظام می‌داند و وقتی بالاترین مقامات قوای نظامی به دستور بالاترین مقام حکومت، عزل و نصب می‌شوند وابستگی آن‌ها به حکومت، مشهودتر خواهد بود؛ لذا سرباز، قوای نظامی را عامل حکومت می‌بیند و کارکرد قوای نظامی - مثبت یا منفی - در ذهن او به مثابه جهت‌گیری نظام جای می‌گیرد. حال، اگر این نیروی نظامی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی است قوت تعمیم فوق، بیشتر خواهد بود.

ایوب، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته دکتری عمران-زلزله:

«از طرفی درباره توان سیاسی و نظامی خود می‌گویند اما از طرف دیگر، سرباز، نقاط ضعف، بی‌برنامگی و بی‌نظمی آن‌ها را می‌بیند. این در ذهن فرد، اثر

شکل ۱- دوره‌های تجارب سربازان دارای تحصیلات تکمیلی (نویسندگان)

تجارب فراگیر

ویژگی درون‌مایه‌های تجارب فراگیر، عمومی بودن و کلی بودن آن‌ها است. این درون‌مایه‌ها به نسبت بقیه، کلان‌تر هستند، نه تنها در دوره خدمت، بلکه در قبل و بعد آن، اثر می‌گذارند و برای حل مسائل ذی‌ربط آن‌ها باید سیاست‌ها و رویکردهای کلی و کلان، بازنگری شود.

جدول ۱- درون‌مایه‌های تجارب فراگیر

درون‌مایه‌های اصلی
نگرش سنتی به مفاهیم قدرت و اقتدار
قوای نظامی، آینه حکومت
تقابل با برنامه‌ریزی و آینده‌نگری

نگرش سنتی به مفاهیم قدرت و اقتدار

حکمرانی تعریف سنتی قدرت در نیروهای نظامی را می‌توان کلان‌ترین و پوشاترین جوهره مستخرج از مصاحبه‌ها دانست. در این تعریف، آمار و ارقام نیروهای نظامی، عامل اقتدار است و صرف وجود سرباز - حتی در حالت ضعیف آن - اقتدارآفرین است؛ بنابراین، این تلقی، سبب ایجاد نگاه روزمرگی به سرباز و سربازی می‌شود و ضرورت نگاه کلان‌نگر برنامه‌ریز را در این زمینه به محاق می‌برد. ارتقای کند و نامناسب برنامه‌ها و آموزش‌های دوره سربازی در طی سالیان مختلف، کمبود برنامه‌های مفید، آموزش‌های غیرضرور، اتلاف وقت، بی‌توجهی به نیازهای سرباز و

آموزش نظامی، شروع و با پایان خدمت در یگان‌ها، خاتمه می‌یابد اما این دوره مؤثر در زندگی قشر ذکور جامعه، قبل از شروع نیز آثاری در زندگی آن‌ها دارد؛ البته درون‌مایه‌های این دوره به طور عمده، ناشی از درون‌مایه سوم دوره قبل (تقابل با برنامه‌ریزی و آینده‌نگری) هستند اما به دلیل اهمیت و برجستگی، مستقلاً بیان می‌شوند.

جدول ۲- درون‌مایه‌های تجارب پیش از خدمت

درون‌مایه‌های اصلی
انتظار طولانی و از دست دادن فرصت‌ها
تغییر قوانین و برنامه‌ریزی

انتظار طولانی و از دست دادن فرصت‌ها

سربازی که با تحصیلات تکمیلی، پای در میدان خدمت سربازی می‌گذارد به دلیل تحصیل، حداقل ۶ یا ۱۰ سال در انتظار اعزام به خدمت سربازی به سر برده است. خدمتی که فقدان کارت پایان آن، وی را از بسیاری از فرصت‌های اجتماعی، اقتصادی و ... محروم می‌کند. کارتی که به تعبیری، شناسنامه دوم ذکور جامعه است. آن انتظار طولانی، در کنار این محرومیت از امکانات جامعه، باعث فرسایش و ایجاد دید منفی در آن‌ها می‌شود.

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی سیاسی:

«۱۶ سال معطل سربازی هستم. این انتظار برای رفتن

به سربازی واقعاً سخت است. ۱۶ سال، امکانات و

زمینه‌های متعددی را از دست دادم».

تغییر قوانین و برنامه‌ریزی

قانون، عنصر مؤثری در برنامه‌ریزی زندگی است اما بیرونی بودن آن سبب می‌شود که فرد، اختیاری بر آن نداشته است و نتواند آن را آن طور که می‌خواهد دستکاری کند. برنامه‌ریزی -آن هم برنامه‌ریزی بلندمدت- هنگامی سخت‌تر می‌شود که قانون، هر از چند گاه، عوض شود و چشم‌انداز آن، مبهم

می‌گذارد. ما ادعای جنگ با آمریکا را داریم ولی در مدیریت مسائل ریز، ضعیفیم. این، پارادوکس است».

تقابل با برنامه‌ریزی و آینده‌نگری

به نظر مصاحبه‌شدگان، سربازی و ملزومات آن مانند تغییر قوانین، طول دوره خدمت، محل خدمت و آثار اقتصادی‌اش با برنامه‌ریزی و آینده‌نگری زندگی ایشان، تقابل دارد. ایشان دوره سربازی را چه در کوتاه‌مدت و چه در بلندمدت، مانعی برای برنامه‌ریزی زندگی خود می‌دانستند. ابهام در زندگی آینده فرد حتی تا روزهای پایانی خدمت سربازی نیز سرباز را می‌آزارد.

مصطفی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت

مالی:

«یکی از مشکلات سربازی این است که آدم را با قبلش منقطع می‌کند. فرد، برنامه‌ای برای شغلش و کارش داشته است یا حتی جایی مشغول بوده است اما باید زندگی‌اش را قطع کند و برود به دوره‌ای، وقت تلف کند و برگردد».

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«سربازی، تو را از برنامه‌هایی که داشتی عقب می‌اندازد؛ آن هم در مولدترین زمان عمرت. بعد از این که آموزشی تمام شد دوباره نمی‌دانی کجا می‌افتی و وقتی تمام شد چه اتفاقی [برایت] می‌افتد. اصلاً نمی‌توانی برنامه‌ریزی کنی».

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق

اسلامی:

«مشکلی که برای من و برای همه وجود دارد تغییر سریع قوانین است، مثلاً قانون می‌شود ۲ برادری، بعد می‌شود ۳ برادری، بعد لغو می‌شود».

تجارب پیش از خدمت

اگرچه دوره سربازی برای سربازان ظاهراً با شروع دوره

است.

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد فقه و حقوق اسلامی:

«متأسفانه قوانین سربازی به طور مداوم تغییر می‌کند. سن مربوط به کفالت‌ها، کسری‌ها یا طول دوره خدمت از مواردی است که در سال‌های اخیر دست‌خوش تغییرات متعددی شده است. تا روز ثبت‌نام نمی‌توان چشم‌انداز درستی از وضعیت گذران این دوره به دست آورد».

تجارب دوره خدمت

دوره خدمت دارای دو دسته درون‌مایه‌های اصلی و فرعی است که در جدول ۳ ارائه شده است. این دوره شامل ۵ درون‌مایه اصلی و ۱۶ درون‌مایه فرعی است.

جدول ۳- درون‌مایه‌های اصلی و فرعی تجارب دوره خدمت

درون‌مایه‌های اصلی	درون‌مایه‌های فرعی
	ضعف در مزیت‌ها
	اتلاف وقت
	ضعف در مخاطب‌شناسی
ضعف در برنامه‌ریزی کلان	ضعف در پایوران آموزشی
	مناسب نبودن مباحث آموزشی
	عدم استفاده از توان تخصصی سرباز
	ضعف در اخذ بازخورد از عملکرد
	مشکلات بهداشت و تغذیه
بستر ظهور ناهنجاری‌های رفتاری	چرخه منفی کامیابی فراخود
	تعارض
	ضعف در حرمت‌گزاری
ضعف در رعایت شأن سرباز	سرباز، نیروی انسانی رایگان و عامل هویت‌بخش
	بی‌اعتباری سرباز
	مشکلات اقتصادی
مسائل اجتماعی	اشتغال و پیشرفت شغلی و علمی
	ازدواج و حفظ خانواده
عدم تعریف جنگ نرم	-

ضعف در برنامه‌ریزی کلان

تجربه‌ای که قریب به اتفاق مصاحبه‌شدگان به آن اذعان نمودند ضعف در برنامه‌ریزی کلان دوره خدمت آموزش نظامی و خدمت در یگان است. این عامل در سطوح بالا در عدم تناسب برنامه‌ها با توان و شرایط ویژه دارندگان تحصیلات تکمیلی و در سطوح پایین در کیفیت برنامه و کلاس‌های آموزشی، نمود می‌کند که پیامدهایی مانند اتلاف وقت و آموزش‌های پیش‌پاافتاده را در پی دارد. در پرتو نبود نگاه کلان برنامه‌ریز و بی‌توجهی به نیازهای دفاعی روز و نیز نیازهای سربازان، آموزش‌هایی که مهم‌ترین مسیر برآورد اهداف نیروهای نظامی است آن قدر ضعیف می‌شود که سرباز، عملاً استفاده‌ای از آن‌ها نمی‌برد. استادان بعضاً ضعیف، متناسب نبودن طرح درس با توان سربازان، آموزش‌های بعضاً پیش‌پاافتاده، استادان آموزش‌نندیده برای آموزش، بی‌توجهی به بازخوردها یا حتی تلقی عدم ضرورت اخذ بازخورد، از جمله مظاهر ضعف در برنامه‌ریزی کلان قوای نظامی برای برگزاری دوره‌های تربیت سرباز است.

مصطفی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد مدیریت

مالی:

«[علت]، عدم برنامه‌ریزی صحیح است؛ به طوری که [از گذشته] سیستمی است و این سیستم، ادامه پیدا کرده است. البته برای بهبودش هم تلاش شده است اما این تلاش‌ها نمودی نداشته است».

محمد رضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«باید در ستاد [کل] نیروهای مسلح، این اتفاق بیفتد که حداقل‌های رفتاری در نیروهای نظامی کشور به حداکثرهای رفتاری، تبدیل شود. بعد برای آن‌ها چشم‌انداز بنویسند. یکی از تعابیر جدی مقام معظم رهبری این است که برای ساختار ارتش، چشم‌انداز بنویسند».

درون‌مایه ضعف در برنامه‌ریزی کلان به ۸ درون‌مایه

فرعی تقسیم شده است که در ادامه بررسی می‌شود.

ضعف در مزیت‌ها

حال گذراندن خدمت وظیفه عمومی است دست ندهد» (وبگاه سازمان وظیفه عمومی ناجا).

مهدی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی:

«کاملاً حس تلف شدن وقت داشتیم، این حس تلف‌شدگی، بدترین حسی است که وجود داشت».

مهدی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت

صنعتی:

«من فکر می‌کنم بیش از ۸۰ درصد وقتی که آن‌جا سپری می‌شد اتلاف وقت است، آموزش صبوری است، آموزش اینکه ... چگونه طاقت بیاوریم».

ضعف در مخاطب‌شناسی

اگرچه هدف و مقصود از برگزاری دوره سربازی برای تمام سربازان، یکسان است اما مسلماً محتوای آموزشی نمی‌تواند برای همه اقشار آن‌ها، یکسان و مشابه است و باید با عنایت به توان آن‌ها تغییر کند؛ اما ضعف در انعطاف برنامه‌ها و تطبیق آن‌ها با شرایط مخاطبان، از سودمندی برنامه‌ها می‌کاهد.

مصطفی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت

مالی:

«افرادی هستند که اطلاعات آموزشی برایشان سطحی و ابتدایی است و عده‌ای هستند که برایشان پیشرفته و سطح بالا است [اما] هیچ تفکیکی وجود ندارد کسی که خیلی جلو است باید با کسی که خیلی عقب است بنشینند و یک مطلب را گوش دهند».

ضعف در پایوران^۱ آموزشی

از اصول اولیه هر نظام آموزشی، تطابق دانشی آموزگار و آموزنده است به طوری که هرچه تراز آموزندگان، بالاتر می‌رود به تبع، تراز استادان نیز باید رشد کند؛ اما این نقص در نظام آموزشی قوای نظامی دیده می‌شود؛ به طوری که آموزگاران - فارغ از سن، مدرک، تجربه و پیشینه علمی -

سازمان‌ها در برنامه‌ریزی‌های کلان خود مشخص می‌کنند که خروجی‌هایشان چیست و هر ورودی در طی فرایندهای داخلی، واجد چه ارزش‌های افزوده‌ای می‌شود. شاید بتوان بهترین نمود ضعف در برنامه‌ریزی کلان را تلقی ضعف در مزایای این دوره دانست؛ به طوری که اغلب سربازان، آن را فاقد مزیت عمده می‌دانستند.

یاسر، ۳۴ ساله، دانش‌آموخته دکتری مدیریت بازرگانی:

«دوره سربازی هیچ مزیتی نداشت؛ یعنی چیزی به من اضافه نکرد».

مجتبی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد

نظری:

«در مورد مزیت‌هایش، خیلی چیزی به ذهنم نمی‌رسد».

اما بعضاً مزیت‌هایی را مانند رعایت سلسله مراتب و توجه به احترامات نظامی، نظم، انضباط و آموزش کار با ادوات نظامی را برای آن برمی‌شمردند. بعضی نیز معتقد هستند که:

مجتبی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد

نظری:

«مزیت‌های سربازی در مقابل آسیب‌ها و ضررهایی که می‌زند چه به لحاظ فردی و چه به لحاظ اجتماعی قابل مقایسه نیست».

اتلاف وقت

هرزرفتن زمان که ارزشمندترین دارایی آدمی است آن هم برای افرادی که برای اغلب اوقات خود، برنامه دارند و از آن بهره می‌برند، طاقت‌فرسا است. اکثر سربازان دارای تحصیلات تکمیلی به شیوه‌های مختلف به اتلاف وقتشان اشاره کرده‌اند. مقام معظم رهبری نیز ضمن اشاره به مشکلات موجود در حوزه خدمت وظیفه به برنامه‌ریزان این حوزه تأکید می‌فرماید: «باید احساس تضییع وقت و عمر به کسی که در

^۱ cadre

عدم استفاده از توان تخصصی سرباز

امروز، بخش بزرگی از سربازان، تحصیل کرده هستند اما کمتر، همتی در قوای نظامی برای استفاده از توان تخصصی این سربازان در زمینه‌های تخصصی خود دیده می‌شود. استفاده از سربازان متخصص در پست‌هایی مانند درباری، نگهبانی، آشپزخانه، و ... باعث می‌شود که نگاه سرباز به قوای نظامی و به تبع به نظامی که این قوا، مأمور حفظ آن است تغییر کند. مقام معظم رهبری در این باره نیز می‌فرمایند: «از مسائل مهم در این باره ... به کارگیری متناسب با تحصیلات و قابلیت‌ها [سربازان] است» (وبگاه سازمان وظیفه عمومی ناجا).

مهدی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی:

«طبق سیستم سربازی باید چای می‌ریختم، میوه می‌شستم و کارهای دبیرخانه را انجام می‌دادم ... من می‌دیدم که حضورم در کارگروه علوم انسانی می‌تواند چقدر مؤثر باشد ولی خب، این اتفاق نمی‌افتاد؛ چون سرباز هستم».

ایوب، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته دکتری عمران-زلزله: «وقت و توان بخش زیادی از نیروهای متخصص به راحتی، هرز می‌رود».

ضعف در اخذ بازخورد از عملکرد

بازخورد، بازگرداندن بخشی از اطلاعات خروجی سامانه به ابتدای فرایند به منظور پایش خروجی است. سامانه‌های سالم، بازخورد را فرصتی برای اصلاح خود قلمداد می‌کنند (صدری افشار و همکاران، ۱۳۸۲: ۲۲۲). ادراک سربازان از دوره خدمت این است که یا بازخوردی نیست و یا به خوبی عمل نمی‌کند. اکبر، ۳۲ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی:

«ممکن است [فرماندهان بالادست] از این‌که دستاوردهای سربازی چیست و کم و کیفش چگونه است آگاه نیستند».

«سیستم، سیستم‌کننده است؛ یعنی تا تجربه و حرکت

اجرای سربازان- اغلب ثابت هستند؛ البته گفتنی است بعضاً استادان و آموزگاران مناسبی نیز در دوره‌ها دیده می‌شود. از این رو، انتظار می‌رود وقتی استادان توانایی وجود دارند برای استفاده از آن‌ها، برنامه‌ریزی دقیقی شود.

مهدی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی:

«آموزشی‌های عقیدتی‌اش، ضعیف است؛ یعنی اطلاعات عقیدتی- سیاسی استاد، ضعیف است و اطلاعات غلط می‌داد».

مناسب نبودن مباحث آموزشی

طبیعی است که محتوای هر دوره آموزشی باید بر اساس داشته‌ها و توانایی‌های مخاطب تغییر کند. مقام معظم رهبری در این باب نیز می‌فرمایند: «از مسائل مهم در این باره، آموزش‌های مفید به سربازان ... و برنامه‌ریزی برای تربیت دینی و اخلاقی است»؛ (وبگاه سازمان وظیفه عمومی ناجا).

ایوب، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته دکتری عمران-زلزله: «در بخش نظامی، مباحث خیلی قدیمی است و با اطلاعات روز فاصله داشت».

هادی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت

صنعتی:

«اصلاً مشکل اینجا است که آموزش‌هایشان کیفی نیست ... جزواتی را که برای چند دهه قبل است تدریس می‌کنند».

«وقتی جنگی اتفاق بیفتد فارغ از بحث نظامی، روحیه شجاعت هم باید باشد. هر قدر هم که آدم آموزش دیده‌ای هستی وقتی ترس شما را فرابگیرد نمی‌توانید دفاع کنید اما توی آموزش سربازی اصلاً روی این قضیه کار نمی‌شود. من بارها [با استادان] صحبت کردم که سعی کنید روی آدم‌ها جوری کار کنید که روحیه‌شان، مجاهدگونه است».

چرخه منفی کامیابی فراخود

کامیابی فراخود، چگونگی انتقال آشکار ذهنیت فرد را درباره چگونگی رفتار با دیگران به شیوه‌های گوناگون به آنان نشان می‌دهد تا مطابق انتظار وی رفتار کنند. ذهنیت مثبت، به بازخوردهای مثبت و تشکیل چرخه صعودی ارتباطی، و ذهنیت منفی، سبب بازخوردهای منفی و چرخه منفی و شکست ارتباطی منجر می‌شود (رضائیان، ۱۳۷۱). تلقی منفی سربازان دارای تحصیلات تکمیلی را از خدمت وظیفه با عباراتی مانند این می‌توان توصیف کرد: الف- اجبار، ب- توقف در زندگی روبه‌جلو در حالی که دیگران به سرعت در حال پیشرفت‌اند، ج- تبعیت و فرمان بردن از کسانی که در اثر قانون، حاکم شده‌اند. تلقی منفی قوای نظامی از سربازان را نیز به طور کلی در عباراتی مانند این می‌توان نشان داد: الف- سرباز، فردی است که برای اخذ کارت پایان خدمت (که بخش مهمی از خدمات کشور، منوط به آن است) به پادگان آمده و صرفاً باید دوره‌ای را بگذراند؛ ب- او با اکراه و اجبار آمده و علاقه‌ای به آموزش ندارد؛ ج- سرباز، فرد نابفرمانی است که باید تبعیت و فرمان‌بری را یاد بگیرد. در این فضا، تعاملات میان افراد به دید منفی نگریسته و سبب فرسودگی طرفین می‌شود.

مصطفی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت مالی:

«یکی از مشکلات سربازی این است که آدم را با قبش منقطع می‌کند. فرد، برنامه‌ای برای شغلش و کارش داشته است یا حتی جایی مشغول بوده است اما باید زندگی‌اش را قطع کند و برود به دوره‌ای، وقت تلف کند و برگردد».

تعارض

تعارض، وضعیتی است که افراد متعامل در زمینه اهداف اصلی و فرعی و ارزش‌ها با یکدیگر اختلاف دارند (جفره و باباییک، ۱۳۸۹: ۱۹۳). تعارضاتی که سرباز در دوره آموزشی درک می‌کند

کند زمان می‌برد. بازخوردی نیست که معلوم کند به هدفی که رسیده‌اند یا نه و به آن هدف به چه قیمتی رسیده‌اند».

مشکلات بهداشت و تغذیه

قوای نظامی باید نیرویی است که اگرچه با شرایط سخت خو کرده و توان تطبیق با آن را دارد اما این خوکردگی و تطبیق در نتیجه ورزیدگی جسمی، بهداشت و تغذیه مناسب در دوران صلح است؛ اما به نظر می‌رسد تلقی نادرست از ورزیدگی و آمادگی برای تطبیق با شرایط سخت (با نام سختی کشیدن) و احتمالاً در کنار کمبود امکانات، رشد جمعیت و افزایش ناگهانی تعداد سربازان، مهیا نکردن زیرساخت‌ها و کمبود بودجه باعث ایجاد مشکلات تغذیه‌ای و بهداشتی‌ای می‌شود که نتیجه عکسی با هدف فوق دارد.

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی:

«غذای نامناسبی می‌دادند. بارها اتفاق می‌افتاد که غذا را می‌گرفتیم و مستقیم در سطل آشغال می‌ریختیم». مجتبی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد نظری:

«از لحاظ بدنی نه‌تنها ورزیده نشدم بلکه فرسوده شدم. در آن‌جا، تغذیه مناسب و آب سالم و بهداشتی کافی نداشتیم. سر آب، دعوا می‌شد».

بستر ظهور ناهنجاری‌های رفتاری

در اصطلاح جامعه‌شناسی، هنجارها را الگوهای استاندارد شده رفتار می‌گویند. این الگوها نشان‌دهنده رفتار مطلوب جامعه است که رفتار اجتماعی افراد با آن سنجیده می‌شود و رفتاری که مطابق آن است، بهنجار است (بیرو، ۱۳۷۵: ۲۴۸ - ۲۴۹؛ ستوده، ۱۳۷۳: ۱۹). مجموع اوضاع خدمت وظیفه عمومی، بستر مهیایی برای ظهور رفتارهای ناهنجار است و اگر به این امر، توجه نشود می‌تواند آثار سویی داشته است.

سبب تأثیر منفی بر ذهنیت او می‌شود و ممکن است مشکلاتی را ایجاد نماید.

سیدمجتبی، ۳۱ ساله، دانش‌آموخته دکتری مدیریت

دولتی:

«شما آن‌جا تعارضی بین قدرت رسمی (فرمانده) و قدرت علمی و آکادمیک دارید. آن‌جا، فرمانده، کارشناسی و یا حداکثر، ارشد است؛ دکتری قطعاً نیست؛ این، فضایی کاملاً متعارض ایجاد می‌کند. فرمانده این را متوجه می‌شود. وقتی تعارض اتفاق افتاد رفتارهایی سر می‌زند که شایسته نیست.»

«اگر احترام، انسانی شد و دو طرف، وظایف خود را با احترام و به صورت انسانی درک کنند درست می‌شود وگرنه اگر این بگوید من منم و آن هم بگوید من منم تعارضات عظیمی شکل می‌گیرد.»

ضعف در رعایت شأن سرباز

اگرچه هر انسان در جایگاه انسانی خود دارای شأن و وجهه‌ای است که جزء حقوق اساسی او است چشم‌انداز و تعریف جایگاه فرد نیز در شأن او، اثر بسیار زیادی دارد. امام خمینی رحمت الله علیه در باب سرباز می‌فرمایند: «همه، سربازهای اسلام هستیم؛ و من امیدوارم که در آن کتابی که بنا است اسم سربازها را بنویسند، اسم ماها را هم به نام سرباز بنویسند» (خمینی، روح‌الله، ۱۳۵۸/۰۲/۱۸). اما به نظر می‌رسد به دلیل رواج تعریف سنتی قدرت در نیروهای نظامی، تلقی متقابل فرمانده و سرباز آن‌چنان که در درون‌مایه چرخه منفی کامیابی فراخود گفته شد به گونه‌ای است که رعایت شأن ایشان را با مسائلی روبه‌رو می‌کند.

ضعف در حرمت‌گزاری

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد فقه و حقوق اسلامی:

«سربازجماعت، ارزش ندارد، نه باید به او اعتنا شود، نه باید به او احترام گذاشت؛ از آن طرف باید به او

بی‌احترامی شود، وقتش تلف شود.»

مجتبی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد اقتصاد

نظری:

«آن‌جا بارها سر صف غذا، دعوا می‌شد. آن‌جا اکثراً تحصیل کرده‌اند. من از خودم می‌پرسیدم چه شده است افرادی که در دانشگاه حتی یک‌بار در صف غذا، دعویشان نمی‌شود این‌جا برعکس است؟ چون در دانشگاه به فرد احترام گذاشته می‌شود؛ احساس شخصیت می‌کند اما در سربازی مثل آدم سرکشی با او برخورد می‌شود.»

سرباز، نیروی انسانی رایگان و عامل هویت‌بخش

نگاه تعدادی از مصاحبه‌شدگان، این است که در قوای نظامی به جای این‌که سرباز را نیروی ارزشمندی بدانند که «به اذن خداوند، دژ مردم، زینت زمامداران، مایه عزت دین و امنیت‌اند» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) بیشتر، آن را به منزله نیروی رایگانی تلقی می‌کنند که کارهای خود را به او واگذار کنند. نظامیان علی‌الخصوص در دوره خدمت سربازان در یگان‌های نظامی اغلب، وظایف خود را به سربازان زبردست می‌سپارند. در این فضا، هرچه سرباز، تحصیل کرده‌تر است یا دارای توان بیشتری در زمینه مدنظر است، مطلوبیت بیشتری دارد.

مضاف بر این، به نظر عده‌ای از مصاحبه‌شدگان، صفت بارز قوای نظامی، صدور دستور و اطاعت متقابل است و وقتی این صفت بارز نیست نظام، بی‌معنا است؛ پس حضور عده‌ای برای فرمان‌بری الزامی است؛ لذا قوام فرمان‌دهی و فرمان‌بری در قوای نظامی، وجود سرباز است. به عبارت دیگر، وجود سرباز، بستر هویت‌بخشی به قوای نظامی است.

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«یکی از چیزهایی که [درباره سرباز و سربازی] با زمان گذشته فرقی نمی‌کند این است که آن‌ها دنبال نیروی مفت می‌گردند ... ما واقعاً سرباز نیستیم ... ولی یک نیروی مفت هستیم.»

قریب به اتفاق سربازان دارای تحصیلات تکمیلی بنا بر اقتضات سنی و تحصیلی، استقلال اقتصادی دارند، مشغول به کار هستند، زندگی مشترکی تشکیل داده‌اند و یا برای تشکیل زندگی مشترک که اقتصاد، یکی از پایه‌های اصلی آن است، آماده‌اند؛ اما سربازی سبب می‌شود که استقلال اقتصادی آن‌ها برای دوره‌ای طولانی، آن هم در بارورترین دوران عمر ایشان به تأخیر بیفتد.

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی:

«آدم در سربازی دچار مشکلات روانی و مشکلات اقتصادی می‌شود».

مصطفی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت مالی:

«مگر می‌شود سربازی بروی و مشکل اقتصادی پیدا نکنی؟ حقوق ۵۰ تومانی‌ای را که کرایه رفت و برگشت هم نمی‌شود با کلی تأخیر می‌دهند ... فرد اگر متأهل است خرج خودش را نمی‌تواند دربیآورد چه برسد به خرج زن و بچه».

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی:

«از امریه که برمی‌گشتم مجبور هستم بلافاصله پای رایانه بشینم و تا آخر شب، کارهای ویراستاری و ترجمه و غیره کنم. حقوق سربازی ۷۰ هزار تومان است اما فقط ماهی ۱۵۰ هزار تومان کرایه‌خانه می‌دادم».

«پیش می‌آمد که با جیب کاملاً خالی و فقط با کارت اتوبوس، رفت و آمد می‌کردم و اگر احیاناً اتفاقی می‌افتاد هیچ پولی نداشتم. تصورش شاید راحت است ولی عملاً آدم وقتی توی این وضعیت گیر می‌افتد نابودکننده است».

اشتغال و پیشرفت شغلی و علمی

اکثر مصاحبه‌شدگان مجبور شده‌اند در حالی که شاغل هستند

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی:

«از نظر من [از آن‌جا که] مملکت به نیروی مفت و مجانی نیاز دارد و پولی هم ندارد در برابرش بدهد چنین قانونی را درست کرده‌اند».

بی‌اعتباری سرباز

مدیریت مشارکتی به معنای مشارکت افراد مناسب، در زمان مناسب و برای کار مناسب است. مدیریت مشارکتی، دو هدف عمده را دنبال می‌کند: ارج نهادن به ارزش‌های انسانی و به یاری طلبیدن افرادی که با سازمان در ارتباط‌اند و رسیدن به هدف‌های تعیین‌شده به کمک همین افراد. به نظر می‌رسد با عنایت به پیشینه تحصیلی و سنی سربازان دارای تحصیلات تکمیلی، مشارکت دادن آن‌ها در تصمیم‌ها، توجه به ایشان و دریافت رأی و نظر آن‌ها، مصداق بارز رعایت شأن وی است. مهدی، ۲۹ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی:

«وقتی معاون نیروی انسانی از کمیسیون می‌آمد من می‌دیدم که حضورم در آن کارگروه علوم انسانی می‌تواند چه قدر مؤثر است ولی خب، این اتفاق نمی‌افتاد چون سرباز هستم».

مصطفی، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت مالی:

«در سربازی از کاری که می‌دانید اشتباه است و منطقی ندارد باید فرمان‌برداری کنید».

مسائل اجتماعی

پدیده سربازی بنا بر ملزومات و مقتضیات خود، مسائلی را در زمینه‌های مختلف اجتماعی برای سربازان ایجاد می‌کند. در این درون‌مایه، مسائل اجتماعی به معنای اعم آن شامل مسائل اقتصادی، اشتغال، ازدواج و پیشرفت علمی - است.

مسائل اقتصادی

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق

اسلامی:

«سیاست‌های ملی ما اولاً ایجاد اشتغال و ثانیاً به علت قشر جوانی که داریم ترویج ازدواج است اما در عمل، ازدواج مغایر مقررات و قوانینی است که سیستم با آن کار می‌کند».

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«از نظر مالی، دستم خالی است. [من و همسر] رسیدیم به فروش بعضی اقلاممان. کارمان به اینجا رسید؛ یعنی به جایی می‌رسید که باید بعضی اقلام زندگی را [برای گذران امور] بفروشید».

عدم تعریف جنگ نرم

سان تزو (۱۳۹۴) در کتاب هنر جنگ می‌گوید: «می‌شود جنگید اما مهم‌ترین کار، این است که شما در نبردی بدون جنگ، پیروزی را به دست آورید»؛ علاوه بر این، محدودیت‌های قدرت نظامی و تغییر اساسی تهدیدات نسبت به گذشته که به واسطه فناوری رخ داده، ذهن بشر را به سمت استفاده از قدرت دیگری سوق داده است. جنگ نرم، شامل اقدامات روانی و تبلیغاتی‌ای می‌شود که هدف آن جامعه یا گروه خاصی است و وقتی که دشمن، استکبار جهانی و توان رسانه‌ای او است، اهمیت بیشتری می‌یابد. در واقع، خدمت سربازی می‌تواند بستری برای پرورش سربازان جنگ نرم و پدافند فرهنگی است.

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«یکی از مسائل دوران آموزشی، ذهنیت روانی است که اصلاً در این زمینه موفق نیستند؛ این‌که دشمن کیست؟ و آیا حضری در شرایط حاضر با او بجنگی؟ این آمادگی اصلاً نیست؛ من حتی از سرباز نمی‌خواهم که مثلاً در جنگ شهری با هم‌وطنش مقابله کند بلکه حتی اگر سربازان آمریکایی بیایند

کار را ترک کنند و به سربازی بروند؛ از این رو، موقعیت شغلی خود را از دست داده‌اند. همچنین به دلیل مشمول بودن، موقعیت‌های پیشرفت شغلی و علمی مانند استخدام‌های رسمی و شرکت در کنفرانس‌های خارجی را از دست داده‌اند. آن‌ها همچنین بر این نکته تأکید می‌کردند که سربازی سبب شده است خانم‌ها، راحت‌تر شاغل شوند و موقعیت‌های شغلی مردان کاهش پیدا کند.

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«برای من، دوران پیش از سربازی‌ام بسیار طول کشید. از این رو، امکانات اجتماعی زیادی را در حوزه هیأت‌علمی شدن، سفر به خارج و فرصت‌های مطالعاتی از دست دادم».

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق

اسلامی:

«گروهی هستیم که دوره فشرده دبیری خبر را در صدا و سیما گذرانیدیم و قرار بود قرارداد استخدام سی‌ساله ببندیم. دوستان هم‌دوره، هم‌اکنون در آن‌جا مشغول‌اند اما من به علت اعزام به خدمت سربازی، این فرصت را از دست دادم».

محمدرضا، ۳۵ ساله، دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی

سیاسی:

«من سه تا استخدامی هیأت‌علمی، دو تا استخدام سازمانی و بیش از ۱۰ سفر خارجی مأموریتی و فرصت مطالعاتی را از دست دادم».

ازدواج و حفظ خانواده

یکی از سیاست‌های کلی نظام، ایجاد شرایط مطلوب برای ازدواج جوانان است؛ در کنار آن، جوانان خصوصاً فارغ‌التحصیلان تحصیلات تکمیلی از نظر شرایط سنی و جسمی در وضعی قرار دارند که زندگی مشترک خود را آغاز کرده‌اند یا مهیای ازدواج‌اند اما سربازی، مانع اشتغال و به تبع، استقلال اقتصادی آن‌ها می‌شود و این امر مانع بزرگی بر سر راه ازدواج جوانان و حفظ خانواده‌های ایشان است.

بسیاری از آن‌ها، آمادگی حمله به سربازان آمریکایی را ندارند».

وابسته نیست.

رضا، ۲۸ ساله، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و حقوق

اسلامی:

«من می‌گویم در دوره‌ای که به جای حمله نظامی، حمله‌های عقیدتی، فرهنگی و رسانه‌ای بسیار شدید است چرا دوره آموزشی را به دوره آموزشی دو ماهه فعال و پویای عقیدتی، فرهنگی تبدیل نکنیم؟».

نتیجه

سرمایه‌های انسانی، مهم‌ترین سرمایه جوامع هستند و مدیریت بهینه این سرمایه‌ها، وجه ممیز جوامع است. در پژوهش حاضر، نظر به اهمیت بررسی تجارب سربازان دارای تحصیلات تکمیلی که جزء سرمایه‌های انسانی برتر جامعه ما هستند و نیز فقر پژوهشی این حوزه، تجربه زیسته ایشان از دوره سربازی، بررسی و بدین منظور با ۱۲ نفر از ایشان، مصاحبه شد. پژوهشگران در مصاحبه دهم به کفایت نظری رسیدند و مصاحبه یازدهم و دوازدهم را برای تأیید کفایت نظری انجام دادند.

در این پژوهش که دارای رویکرد پدیدارشناسی در تحقیقات کیفی است تجارب سربازان دارای تحصیلات تکمیلی از دوره سربازی به چهار دوره فراگیر، پیش از خدمت، خدمت و پایان خدمت تقسیم شد و در نهایت، ۱۱ درون‌مایه اصلی و ۱۶ درون‌مایه فرعی، شناخته شد.

تجارب پایان خدمت

احساس رهاشدگی و آزادی

قریب به اتفاق سربازان من جمله دارندگان تحصیلات تکمیلی، پس از پایان دوره ضرورت و دریافت کارت پایان خدمت، احساس رهاشدگی می‌کنند؛ رهاشدگی از انتظاری طولانی برای خدمت زیر پرچم که همان طور که گفته شد تبعات آن از سال‌ها قبل از شروع رسمی خدمت سربازی آغاز می‌شود، رهاشدگی از اتمام تعهد نسبتاً طولانی به نظام، احساس آزادی از این‌که زین پس اختیار زندگی فرد، دست خودش است و در تصمیم‌های او به عاملی بیرونی مهمی مانند خدمت وظیفه

شکل ۲- درون‌مایه‌های اصلی تجارب سربازان دارای تحصیلات تکمیلی از دوره سربازی

اجتماع شوند (بوریل و مورگان، ۱۳۸۳: ۱۹ - ۲۰). بدین ترتیب و بر مبنای یافته‌های پژوهش حاضر، پیشنهاد‌های کاربردی زیر ارائه می‌شود:

تدوین برنامه راهبردی: تدوین برنامه راهبردی در قوای نظامی برای تعامل با پدیده سربازی (شامل تعیین چشم‌انداز، رسالت، مأموریت، هدف، راهبرد و برنامه) مبین دیدگاه و نگرش بلندمدت قوای نظامی به خدمت سربازی است. تدوین برنامه راهبردی، تلاشی منظم و سازمان‌یافته برای اتخاذ تصمیم‌ها و مبادرت به اقدامات بنیادی‌ای است که به موجب آن، این‌که سازمان (یا هر موجودیت دیگری) چیست، چه می‌کند و چرا اموری را انجام می‌دهد مشخص خواهد شد. در واقع، با تدوین این برنامه، قوای نظامی به این پرسش پاسخ می‌دهند که سرباز کیست و اگر دوران خدمت وظیفه را به سادگی مانند سیستمی در نظر بگیریم که ورودی آن، سرباز است، خروجی مطلوب آن چیست و طی چه فرایندی قصد دارند به آن خروجی دست یابند. به نظر می‌رسد تدوین و اجرای این برنامه، نقش شایانی در رفع مسائل مطروح داشته است.

تغییر نگرش قوای نظامی به سرباز: بخشی از مسائل سربازان دارای تحصیلات تکمیلی، از نگرش نامناسب به سرباز ناشی می‌شود. در نگاه رایج، سرباز، نیرویی است که رغبتی به فعالیت ندارد و از آن‌جا که ارتباط بلندمدتی با قوای نظامی ندارد صرف وقت و هزینه نیز برای وی منطقی نیست؛ اما در نگرش مطلوب، سرباز، زینت کشور است پس نه تنها به خودی خود ارزشمند است و باید به دقت از آن حفظ و نگهداری شود بلکه روزبه‌روز هم باید تلاش شود که این زینت، ارتقا یابد. تبعاً در نگاه مطلوب، سرباز، ارزشمند و بااعتبار است، شأن و جایگاهش رعایت می‌شود، وقت او هدر نمی‌رود، به مشکلات اقتصادی‌اش توجه می‌شود و ...

انعطاف در آموزش‌ها و برنامه‌های دوره سربازی بنا به اقتضائات: از آن‌جا که نوع جنگ، بسته به اقتضائات زمانی، متفاوت است و در دوران جدید، تهاجم فرهنگی و تحریم

این پژوهش، جنبه‌هایی از دوره سربازی را آشکار می‌نماید که در تحقیقات پیشین و در برنامه‌ریزی‌های دوره سربازی، کمتر به آن توجه شده است و می‌تواند راهنمای مناسبی برای اطلاع از دیدگاه‌های سربازان دارای تحصیلات تکمیلی و دید ایشان نسبت به این دوره است. این پژوهش می‌تواند مبنایی برای شناخت شاخص‌های کلیدی عملکرد دوره سربازی با توجه به نظر سربازان تحصیلات تکمیلی است تا با توجه به آن‌ها بتوان برنامه‌ریزی جامعی با محوریت سرباز برای دوره سربازی کرد.

اصلی‌ترین و کلان‌ترین تجربه سربازان دارای تحصیلات تکمیلی، عدم تغییر رویکردهای کلان به پدیده سربازی و عدم بازنگری و بازتعریف آن با عنایت به شرایط داخلی و خارجی روز است. این امر، سبب شده است که این پدیده ماهیتاً و مصادفاً تفاوت چندانی با ظهور و بروز اولیه خود در نود سال پیش نداشته است. تجربه اصلی سربازان دارای تحصیلات تکمیلی از پیش از خدمت، انتظار طولانی برای ادای خدمت وظیفه است که اولاً در جایگاه عامل بیرونی بسیار مؤثر در تصمیم‌گیری، مانع برنامه‌ریزی بلندمدت است و ثانیاً در طول سالیان متمادی، حداقل به منزله دغدغه‌ای ذهنی، مشمولان را می‌فرساید. ضعف در برنامه‌ریزی کلان و ضعف در رعایت شأن سرباز در دوره خدمت، به تدارک بستر ظهور ناهنجاری‌های رفتاری و مسائل اجتماعی منجر می‌شود و در نهایت سبب می‌شود که در پایان خدمت، احساس رهایی به سرباز، دست دهد. ذیلاً پیشنهاد‌هایی برای اصلاح و ارتقای این دوره ارائه می‌شود.

پیشنهادها

اگرچه روش‌های کیفی پژوهش، ادعای جهان‌شمول بودن نمی‌کنند و به دنبال کشف و فهم پدیده‌ها در بسترهای خاص خود هستند اما تبادل پارادایمی سبب شده است که با تقلید از روش‌های کمی و با رعایت روایی و پایایی پژوهش کیفی به دنبال افزایش حیطه صدق خود هستند و تبعاً وارد مدیریت

بازنگری در خرده‌سیستم آموزشی- پرورشی سربازان:

اگرچه از ثمرات تدوین برنامه راهبردی، بازنگری در خرده‌سیستم آموزشی- پرورشی سربازان است اما نظر به اهمیت این عامل بر آن تأکید می‌شود. شناخت مخاطب، بازنگری در مفاد درسی و تربیت مربیان شایسته از اهم فعالیت‌های بازنگری در خرده‌سیستم یادشده است.

منابع

- آقاپور، ا. و مصری، م. (۱۳۹۰). «بررسی اثر عوامل اجتماعی- فرهنگی بر کیفیت زندگی در گروهی از سربازان: مبتنی بر آموزه‌های قرآنی»، *قرآن و طب*، سال ۲، ش ۱، ص ۲۳-۲۹.
- اسماعیلی، ر. و امیدی، م. (۱۳۹۱). «بررسی تجربه حاشیه‌نشینی از دیدگاه حاشیه‌نشینان: یک مطالعه پدیدارشناسانه»، *مطالعات شهری*، سال ۲، ش ۳، ص ۱۷۹-۲۰۸.
- انیسی، ج؛ فتحی آشتیانی، ع؛ سلطانی‌نژاد، ع. و امیری، م. (۱۳۸۵). «بررسی شیوع افکار خودکشی و عوامل مرتبط با آن در میان سربازان»، *طب نظامی*، سال ۸، ش ۲، ص ۱۱۳-۱۱۸.
- انیسی، ج؛ فتحی آشتیانی، ع؛ سلیمی، ح. و احمدی، خ. (۱۳۸۴). «ارزیابی اعتبار و روایی مقیاس افکار خودکشی بک (BSSI) در سربازان»، *طب نظامی*، سال ۷، ش ۱، ص ۳۳-۳۷.
- ایروانی، م. و خداپناهی، م. (۱۳۸۱). *روان‌شناسی احساس و ادراک*، تهران: سمت.
- بوریل، گ. و مورگان، گ. (۱۳۸۳). *نظریه‌های کلان جامعه‌شناختی و تجزیه و تحلیل سازمان: عناصر جامعه‌شناختی حیات سازمانی*، ترجمه: محمدتقی نوروزی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- بیرو، آ. (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه: باقر

اقتصادی، مقدم بر جنگ نظامی هستند، به نظر می‌رسد ایجاد انعطاف در آموزش‌ها و برنامه‌های دوره سربازی علاوه بر این‌که ابزار دفاعی روز را به دست سربازان می‌دهد سبب می‌شود قوای نظامی و به تبع، سربازان، یاور نهادهای ذی‌ربط کشور هستند. ذیلاً به بعضی موارد پیشنهادی اشاره می‌شود.

الف- آموزش‌های جنگ نرم: سربازی که نداند دشمنش کیست حتی اگر در کاربرد اسلحه‌اش بهترین است، نمی‌تواند عندالزوم مدافع خوبی از حریم کشورش است. شناخت دشمن اصلی و اطلاع از ابزارهای عملیات روانی، اثر متناهی در امنیت پایدار فرهنگ‌نظامی دارد. ب- مهارت‌آموزی: سربازی می‌تواند برای نیروی جوان آماده به کاری که تجربه عملیاتی چندانی ندارد بستر مناسبی برای مهارت‌آموزی و ورود بهتر به بازار کار است. ج- گذران سربازی در قالب اردوهای جهادی: جریان فرهنگی خدمت‌گزاری زیبایی که در دهه اخیر در کشور به راه افتاده است نه تنها یادآور عقیده رهبر کبیر انقلاب در خدمت به محرومان است بلکه بستر مناسبی برای پرورش نفس و انسان‌سازی است. سربازان متخصص می‌توانند خدمتگزاران و مشاوران خوبی برای مناطق محروم هستند. د- آموزش تخصصی نظامی: افزودن آموزش‌های تخصصی نظامی مانند ورزش‌های رزمی، شنا، غواصی، کوهنوردی یا تیراندازی حرفه‌ای، هم جذاب است و هم می‌تواند سبب پرورش سربازان متخصص شود. گفتنی است طبیعتاً انگیزش، نقش مؤثری در اجرای این دست برنامه‌ها دارد.

جبران اقتصادی خدمت وظیفه: از آن‌جا که سربازانی که

با تحصیلات تکمیلی وارد خدمت وظیفه می‌شوند به نسبت سایر سربازان، سن بیشتری دارند اغلب آن‌ها به استقلال اقتصادی رسیده‌اند و اگر متأهل هستند استقلال اقتصادی، اهمیت بسیار زیادتری برای ایشان می‌یابد. چنین افرادی نه تنها نیازمند حداقل هزینه زندگی روزانه خود و خانواده‌شان هستند بلکه مایل‌اند هزینه فرصت فعالیت اقتصادی‌شان نیز جبران شود.

- سان، ت. (۱۳۹۴). هنر جنگ، تهران: سیتِه.
- ستوده، ه. (۱۳۷۳). مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران: آوای نور.
- صدری افشار، ح؛ حکمی، ن. و حکمی، ن. (۱۳۸۲). واژه‌نامه فنی، تهران: نیلوفر.
- فارسی، ز؛ جباری موروثی، م. و عبادی، ع. (۱۳۸۵). «بررسی وضعیت سلامت روانی سربازان مراجعه‌کننده سرپایی به یک کلینیک نظامی در تهران»، مجله علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، سال ۴، ش ۳، ص ۹۲۳-۹۳۰.
- فتحی‌آشتیانی، ع. و اسلامی، ح. (۱۳۸۰). «ارزیابی عوامل آسیب‌شناسی روانی و علل خودکشی در سربازان ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۸»، طب نظامی، سال ۳، ش ۴، ص ۲۴۵-۲۴۹.
- فتحی‌آشتیانی، ع. و سجاده‌چی، ع. (۱۳۸۴). «ارزیابی روان‌شناختی سربازان فرماندهی آماد و پشتیبانی در یک واحد نظامی»، طب نظامی، سال ۷، ش ۲، ص ۱۵۳-۱۵۹.
- فرهی‌بوزنجانی، ب؛ حسن‌بیگی، م. و هوشنگی، م. (۱۳۸۸). «مطالعه مشکلات رفتاری کارکنان وظیفه یک یگان سازمان نظامی»، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، سال ۱، ش ۳، ص ۱۰۱-۱۲۵.
- قربانی، غ؛ محمدی، ه. و اصفهانی، ع. (۱۳۸۸). «شیوع سیفلیس و کلامیدیا تراکومایتیس در سربازان»، طب نظامی، سال ۱۱، ش ۲، ص ۱۰۹-۱۱۴.
- قربانی، ف. (۱۳۷۱). مجموعه کامل قوانین و مقررات دادرسی و مجازات جرایم نیروهای مسلح و خدمت وظیفه عمومی، تهران: فردوسی.
- گولد، ج. و کولب، و. (۱۳۸۴). فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه: گروه مترجمان، تهران: مازیار.
- متینی‌صدر، م؛ کرمی‌نیا، ر؛ گلزاری، م؛ سهرابی، ف؛ دلاور، ساروخانی، تهران: کیهان.
- پرویزی، س؛ صلصالی، م. و ادیب، م. (۱۳۸۹). روش‌های تحقیق کیفی، تهران: بشری.
- پنجه‌بند، م؛ تیموری، ح. و شکرایی، م. (۱۳۸۶). «بررسی ارتباط هوش با میزان سازگاری در سربازان قرارگاه بیمارستان بعثت نهاجا»، ابن‌سینا، سال ۱۰، ش ۲، ص ۱۲-۱۴.
- جفره، م. و باباییک، ر. (۱۳۸۹). «استراتژی‌های مدیریت تعارض و ساختار سازمانی»، مدیریت کسب و کار، سال ۲، ش ۶، ص ۱۸۹-۲۱۳.
- حیدری، م؛ آزما، ک؛ عمادی‌فرد، ر؛ ناصح، ا. و ابوطالبی، ش. (۱۳۸۸). «بررسی تغییرات ایجادشده در تناسب هوزی و تحمل عضلانی سربازان ارتش ایران در طول دوره آموزشی سربازی»، مجله علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، سال ۷، ش ۴، ص ۲۷۷-۲۸۲.
- حیدری، م. و اشرفی، م. (۱۳۹۰). «سازگاری رفتار در سربازان وظیفه عمومی و عوامل مؤثر بر آن»، همایش ملی آسیب‌شناسی مسائل جوانان، فلاورجان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد فلاورجان.
- دانایی‌فرد، ح. و الوانی، م. (۱۳۸۸). گفتارهایی در فلسفه تئوری‌های مدیریت دولتی، تهران: صفار.
- دانایی‌فرد، ح؛ خائف‌الهی، ا. و خداشناس، ل. (۱۳۹۱). «فهم جوهره تجربه بازنشستگی کارکنان در بخش دولتی؛ پژوهشی پدیدارشناسانه»، اندیشه مدیریت راهبردی، سال ۶، ش ۲، ص ۱۵۳-۱۷۶.
- دانش‌فرد، ک. و ذاکری، م. (۱۳۹۰). «رابطه دوره‌های وظیفه عمومی و توسعه مهارت‌های شخصی»، طب نظامی، سال ۱۳، ش ۳، ص ۱۵۹-۱۶۲.
- رضائیان، ع. (۱۳۷۱). «کامیابی فراخود»، دانش مدیریت، سال ۱۶، ش ۱، ص ۸۴-۹۳.

- melmkamp, J. C. (1995) Suicides in the Military: 1980-1992., *Military Medicine*, 160(2): 45-50.
- Jiang, G. X. Rasmussen, F. Wasserman, D. (1999) Short Stature and Poor Psychological Performance: Risk Factors for Attempted Suicide among Swedish Male Conscripts., *Acta psychiatry Scandinavia*, 100(6): 433-440.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985) *Naturalistic Inquiry*, Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Lindstrom, I. Koponen, P. Luukkonen, R. Pallasaho, P. Kauppi, P. Latvala, J. Karjalainen, A. & Lauerma, A. (2009) Military Service-aggravated Asthma Improves at Two-year Follow-up., *Respiratory Medicine*, 103(12): 1926-1935.
- MacLean, A. & Elder, G. H. (2007) Military Service in the Life Course , *Annual Review of Sociology*, 33: 175° 196.
- Malterud, .. (2001) uualitative Research: Standards, Challenges and Guidelines., *The Lancet*, 358: 483-488.
- Polit-O'Hara, D. & Beck, C.T. (2006) *Essentials of Nursing Research: Methods, Appraisal, and Utilization*, Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Sahar, .. & Carel, R. S. (1991) Changes in Smoking Patterns in Young Military Recruits in Relationship to Psychosocial Characteristics., *Mil Med*, 156(9): 455-461.
- Schei, E. (1994) A Strengthening Experience? Mental Distress during Military Service , *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 29(1): 40-45.
- Van Manen, .. (1987) Linking Ways of Knowing with Ways of Being Practical., *Curriculum Inquiry*, 6(3): 214-231.
- Van Manen, .. (1990) *Researching Live Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*, New York: The State University of New York.
- Van Mannen, .. (2006) *Researching Lived Experience, Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*, Ontario, Canada: The University of Western Ontario.
- ع. و صرامی، غ. (۱۳۸۸). «عوامل مؤثر در انسجام گروهی و ارتباط آن‌ها با پرخاشگری و افکار خودکشی در سربازان وظیفه»، *طب نظامی*، سال ۱۱، ش ۴، ص ۲۳۷-۲۴۲.
- محتشم امیری، ز؛ میرزمانی، ش. و رضوانی، م. (۱۳۸۴). «تعیین الگوی مصرف سیگار در سربازان نیروهای نظامی و انتظامی استان گیلان در سال ۱۳۸۴»، *طب نظامی*، سال ۷، ش ۳، ص ۱۹۳-۱۹۸.
- محمدپور، ا. (۱۳۸۹). *روشن در روشن: درباره ساخت معرفت در علوم انسانی*، تهران: جامعه‌شناسان.
- نظری‌زاده، ف؛ میرشاه‌ولایتی، ف؛ احمدوند، ع. و عبدالمالکی، ی. (۱۳۹۰). «آینده پژوهی خدمت سربازی در جمهوری اسلامی ایران (روندهای کلان در افق پانزده ساله)»، *راهبرد دفاعی*، سال ۹، ش ۳۴، ص ۵۵-۸۳.
- نهج‌البلاغه.
- نوالی، م. (۱۳۸۰). «پدیدارشناسی به عنوان شناخت مجدد از شناخت»، *علامه*، سال ۱، ش ۱، ص ۲۲۱-۲۳۷.
- نوری، ر؛ فتحی‌آشتیانی، ع؛ سلیمی، ح. و سلطانی‌نژاد، ع. (۱۳۹۱). «عوامل زمینه ساز خودکشی در سربازان یک نیروی نظامی»، *طب نظامی*، سال ۱۴، ش ۲، ص ۹۹-۱۰۳.
- وبگاه سازمان وظیفه عمومی ناجا، <http://www.vazifeh.police.ir/?siteid=25&pageid=878>
- هوسرل، ا. (۱۳۸۶). *ایده پدیدارشناسی*، ترجمه: عبدالکریم رشیدیان، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- Bullinga, M. (1984) *The Army Turns You into a Man: Homosexuality, Discipline, and Sexual Violence*, Amsterdam: Armed Forces and Society.
- De Granda, JI. Peña T. González Quijada, S. Escobar Sacristán, J. Gutiérrez Jiménez, T. Herrera de la Rosa, A. (1998) Smoking in Young Military Men: Attitudes and Characteristics., *Arch Bronchopneumal*, 34(11): 526-530.

